

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ НА УРОКАХ МОВИ

У статті подано рекомендації щодо здійснення комплексного аналізу тексту на уроках мови в загальноосвітній школі.

The article makes recommendations how to carry out the complex analysis of the text on the lessons of language at the schools.

На кожному етапі розвитку суспільства формуються відповідні вимоги до особистості. Сучасним соціальним замовленням є людина інформативна, мобільна, толерантна, сповнена почуття громадянськості. Прищеплюватися ці якості мають з дитячих років. Тому всі шкільні предмети спрямовані на розв'язання цих завдань. Насиченішим стає зміст навчання, оновленими та новими освітні технології, збагаченими засоби пізнавальної діяльності учнів.

Відомо, що в становленні духовності молоді, її інтелектуального, морального і естетичного потенціалу відіграє визначальну роль рідна мова. Тож зрозуміло, що програма з цієї дисципліни в системі навчання 5-12 (класи) досить розгалужена. Вона передбачає мовну, мовленнєву, соціокультурну (культурологічну, лінгвокультурологічну) та діяльнісну змістові лінії. Для реалізації цих ліній недостатньо традиційних мовних одиниць (звуку, слова, речення). Потрібні засоби масштабніші, багатоплановіші, комплексніші. Такою мовною одиницею є текст.

Саме слово “текст” (лат.) означає “тканина, сплетення, з'єднання”. У значенні терміна текст визначається як динамічна одиниця найвищого рівня, як мовленнєвий витвір, якому властиві ознаки зв'язності в інформаційному, структурному і комунікативному плані (Валгіна Н.С.).

Увага лінгвістів до тексту посилилась у 50-ті роки ХХ ст. у зв'язку з вивченням мови в функціональному аспекті, коли мова стала розглядатись не як статична система знаків, а як система динамічна. Дослідників тексту (І. Білодід, Н. Валгіна, В. Виноградов, Л. Величко, С. Єрмоленко, Г. Ейгер, В. Звєгінцев, М. Кожина, О. Коменська, Л. Мацько, В. Мельничайко, А. Науменко, С. Якобсон та багато інших) цікавили різні аспекти цього явища. Так, лише в одній роботі “Філологічний аналіз тексту” А. Науменко розглядає текст як висловлювання, як дискурс, як фрейм, як інформацію, як концепцію, як естетичність, як процес, як об'єкт лінгводидактики та ін.

Теорія тексту як наукова дисципліна склалася у II половині ХХ ст. на перехресті низки наук – інформатики, психології, лінгвістики, літератури, риторики, прагматики, семіотики, герменевтики, книгознавства, соціології та ін.

Багатоплановість феномена тексту зумовлює і багатоплановість його характеристики, підходів до його вивчення, текстотворення та текстосприйняття. Цим пояснюється ще неусталеність термінів (“теорія тексту”, “лінгвістика тексту”, “структура тексту”, “граматика тексту”), у тому числі й на рівні класифікаційних типів тексту (“тип тексту”, “клас тексту”, “жанр тексту”, “тип мовлення”, “форма тексту” і т. ін.

Кожен аспект тексту стимулює свій напрямок його розвитку. Лінгвістичний, наприклад, поглиблює положення функціональної стилістики. Функціональний – враховує екстра- та інтралінгвістичні параметри. Семіотика в розуміння тексту включає послідовність будь-яких знаків і форм комунікації (обряд, танець, ритуал). З точки зору психології, зокрема мовленнєво-мисленнєвої діяльності автора і інтерпретатора тексту, підкреслюється роль вербалізованих і фонових знань, тобто наявність широкого культурного контексту. Прагматичний підхід базується на розгляді взаємодії у процесі комунікації суб'єкта (автора тексту) і адресата мовлення (читача – слухача).

Текст, будучи одним із видів структурної діяльності, має свою мікро- і макроструктуру, що на композиційному рівні виражається такими різновидами, як: абзац, параграф, розділ тощо. Особливістю тексту є також те, що значення його передається і невербальними засобами: порядок слів, послідовність частин, розділові знаки, графічні (курсив, розрядка), використання знаків питання та оклику замість реплік у діалозі, ремарки в драматургічних творах. За тематикою тексти бувають одно- і багатооб'єктні, за характером – інформативні (повідомляючі) і верифікативні або емоційно-оцінні, з яскраво вираженою модальністю.

Найбільш поширені операції з текстом – це сприйняття його і творення. На рівні сприйняття текст найчастіше підлягає аналізу – одному з універсальних прийомів у пізнавальній діяльності. Аналіз може бути в будь-якому одному аспекті, скажімо, лінгвістичному з його різновидами – лексичним, граматичним, стилістичним і ін. А може бути, виходячи з багатопрофільності феномена тексту, і комплексним. Такий аналіз у більшій мірі відповідає не лише природі тексту, а й навчальним (чотири змістові лінії програми) та виховним (виховання цілісної і гармонійної особистості) завданням.

Комплекс (лат. зв'язок, сполучення) – це сукупність предметів, дій, явищ або властивостей, що складає одне ціле. Комплексний аналіз тексту на уроках мови передбачає насамперед розкриття його лінгвістичних особливостей (інтонаційних, лексичних, морфолого-синтаксичних, стилістичних, пунктуаційних), літературознавчих (визначення теми, основної думки, типу висловлювання, жанру, композиції, виражальних засобів), функціональних (повідомлення, комунікація, спонукання до дії). Ясна річ, така різнобічна робота над текстом доцільна і оптимально можлива, в першу чергу, на спеціальних уроках з розвитку мовлення. Але окремі елементи її можуть бути ефективними і на аспектних уроках, тобто при вивченні окремих мовних тем. Завдання до тексту, як правило, групують у передтекстові, притекстові та післятекстові. Оскільки робота з текстом завжди пов'язана з виучуванням мовним матеріалом, то в передтекстових завданнях належить актуалізувати знання з конкретної теми та пов'язати їх з мовленнєвим аспектом. У притекстових завданнях ця робота поглиблюється і розширюється. Післятекстові завдання можуть носити комунікативний, творчий характер. Наведемо кілька прикладів.

Передтекстові завдання.

1. Що таке прикладка? Як вона виділяється в усному мовленні та на письмі?
2. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому прикладку. З якою метою автор використовує цей член речення?
3. Про що в тексті йдеться?

Солов'їні співи

Тільки весна, тільки верби розпустилися – так уже й тьохнуло. Десь з Африки чи, може, навіть із Цейлону, здолавши безмірні відстані, летять сіренькі співаки до наших міст і сіл, щоб на ціле літо зробити собі осідок і вивести потомство. Прилітають солов'ї не всі одразу. Напровесні, десь надвечір, чуємо, як пробують голоси лише поодинокі солісти. Це він прилетів, господар, а її ще нема, вона з'явиться пізніше. Як справжній лицар і глава сім'ї, він огляне свої володіння й, переконавшись, що все на місці, приготує гніздечко. Після цього вже зволить прибути вона, пані солов'їха.

Верба з віттям – то її планета. Там панують її співи й любов. Спершу долинає звідти несміливий голосок, потім ураз заллється вільно, голосисто, а далі вся балка повниться, шаліє солов'ями. Звідусіль озвалися, на всі лади змагаються, хто кого перевершить. Ось коли буде щебету, ляскання, тьохкання! Нічні поети наших левад і садів, як самовіддано віддаватимуться вони своїй творчості! П'янітиме ніч від того солов'їного шалу, п'янітиме все, не знаючи сну, завмиратиме солодко не одна душа.

А на кінець весни другим заходом підуть вечірні концерти: то солов'їне подружжя навчатиме співу вже своїх малих (За О. Гончаром).

Притекстові завдання.

1. Поясніть пунктуацію в тексті.

2. Назвіть слова в тексті, вжиті у переносному значенні. Який стиль мовлення це характеризує? Які ще засоби цього стилю використав автор?
3. Зробіть синтаксичний розбір одного з окличних речень.

Післятекстові завдання.

1. Виразно прочитайте текст.
2. Що вам найбільше в ньому сподобалось (у змісті та в мовному оформленні)?
3. Поясніть виділення абзаців у наведеному тексті.
4. Чи доводилось вам так яскраво спостерігати явища природи? Розкажіть про це.
5. Які твори О.Гончара ви читали? Що ви можете сказати про їх тематику та мову?
6. Напишіть невеличке оповідання про переліт птахів, творчо використовуючи різні засоби вираження головних і другорядних членів речення, у тому числі й приклади, різні синтаксичні конструкції, діалог.

Робота з текстом на уроках мови, особливо комплексний аналіз тексту, активізує творчість учителя та учнів. Так, на одному уроці з розвитку мовлення можна працювати над кількома текстами, організувавши роботу в групах. Пропонується 4-5 текстів на вибір для кожної групи. Завдання можуть бути і спільні для всіх текстів і додатковими до кожного окремо. Всі вони обговорюються у творчих групах. Деякі виконуються письмово.

Таку роботу можна назвати, наприклад, своєрідним проектом “Сила тексту”.

Спільні завдання.

1. Прочитайте текст. Визначте його функцію (повідомлення, спілкування, спонування до дії).
2. Яка основна думка тексту?
3. Чим збагатив вас цей текст?
4. До якого стилю він відноситься? Доведіть свою точку зору.
5. Прозаїчного чи поетичного характеру текст?
6. Поясніть розділові знаки в тексті та правопис виділених слів.
7. Випишіть по одному складному реченню і зробіть його повний синтаксичний розбір (можна й інші види розбору).
8. Виконайте додаткові завдання до текстів.

I. Українські дослідники в Антарктиді

Тисяча дев'яносто дев'ятого року уряд Великої Британії запропонував **безплатно** передати Україні одну зі своїх **науково-дослідницьких** станцій в Антарктиді. Головною умовою цього британці визначили продовження Україною низки тривалих наукових досліджень на високому рівні. Наступного року, у лютому, на станції було спущено британський прапор і піднято український – на карті світу з'явилася перша українська антарктична станція під назвою “**Академік Вернадський**”. Із цієї станції до Києва на ім'я Президента України було надіслано повідомлення про цей історичний факт.

Завдяки активній роботі станції Україна посіла гідне місце серед провідних держав світу, які проводять наукові дослідження в Антарктиді. Упродовж десяти років **науковці-полярники** зробили значний внесок у світову науку, їхні здобутки й відкриття заслужили на високу оцінку та повагу колег з інших країн.

Наукові спостереження на станції тривають цілодобово й здійснюються за чітким графіком. Головні напрями роботи українських науковців – це передусім фізика атмосфери й ближній космос, озонова діра, за якою, потрібно зазначити, спостерігають лише на нашій станції, метеорологічні, геофізичні, океанологічні, геологічні й інші дослідження та спостереження. Тож маленький колектив полярників не має часу нудьгувати (*За В. Логіновим*).

Завдання до цього тексту.

1. Коротко усно передайте зміст тексту.
2. Які дослідження ведуть наші науковці-полярники на антарктичній станції “Академік Вернадський”?
3. Назвіть засоби зв'язку між реченнями, абзацами тексту.

4. Користуючись науково-популярною літературою, підготуйте повідомлення на одну із тем (на вибір) “В.І. Вернадський”, “Науково-дослідні станції України”, “Творча співпраця українських і зарубіжних учених”.

II. Крилате слово

Щонайбагатший досвід усіх давніх цивілізацій, моральні цінності людства, життєві принципи й переконання людей різних епох і різних країн дійшли до нас в афоризмах, прислів'ях і приказках, образних висловах мислителів, державних діячів, письменників і науковців.

Легендарний давньогрецький поет Гомер, автор знаменитих поем “Іліада” та “Одіссея”, образно відзначав, що на крилатих словах летять думки з вуст мовця до вух слухача. Продовжуючи цю думку, можна сказати, що крилаті слова передаються від покоління до покоління, від одного народу до інших. З плином часу вони набувають нового значення, ніби осучаснюються, продовжуючи при цьому виконувати попередню функцію – у короткій формі виражати багатогранний людський досвід, відкривати розум і душу минулих поколінь.

Сьогодні не можна залишитися байдужим до цього неймовірного фразеологічного розмаїття, яке неможливо ні виміряти, ні описати. Опанування фонду крилатих слів і вільне його використання – неодмінна риса культурної людини, яка даватиме їй перевагу в дискусіях і публічних виступах, у спілкуванні з іншими. Той, хто вільно послуговується всім багатством фонду крилатих слів, активно їх використовує, завжди справляє враження культурної, освіченої, компетентної людини (За О. Ханкевич).

Конкретні завдання до тексту.

1. На основі цього тексту самостійно сформулюйте завдання тестового характеру.
2. Як ви розумієте заголовок тексту?
3. Користуючись матеріалом наведеного тексту, напишіть твір про крилаті слова, якими ви часто послуговуєтесь.
4. Проведіть конкурс, хто більше знає афоризмів, прислів'їв, приказок і образних висловів великих людей.

III. Здрастуй, Тавріє...

Здрастуй, Тавріє лункослава,
Синьоока і срібнотрава,
Край курганів і ковили,
Що **навік** тебе сповили.
Здрастуй, Тавріє сивоглава,
Край двобою, гучних атак,
Здрастуй, рідна! – я маю право
Назвати тебе отак.
Бо в горнилі тяжкого бою,
В час випробувань крутих,
Ми разом **освятили** зброю,
Між собою були на “Ти”.
Ти зі мною, як мати з сином,
Поділяла свої **почуття**:
Ми в біді і в щасливі днини
Поєднались на все життя.
Здрастуй, мила!
Сьогодні ніби
Й не гули тут буремні дні, –
Чорноземна і густо хлібна
Посміхаєшся ти мені!

(В.Шевченко).

Завдання до наведеного поетичного тексту.

1. Виразно прочитайте вірш.
2. Охарактеризуйте звертання, вжиті в тексті. Яку роль вони відіграють?
3. Назвіть епітети, порівняння, метафори. Якому стилю властиві ці виражальні засоби?
4. Напишіть у художньому стилі твір (прозаїчний чи поетичний) про свій край. Надішліть його до місцевих чи центральних друкованих органів.

IV. Дотримання етикету спілкування

Життя кожної людини складається зі спілкування з тими, хто її оточує. Сукупність норм і правил, покликаних регулювати зовнішні форми поведінки людини, називають етикетом. Ці форми склалися в практиці людського спілкування, були систематизовані й визнані **загальноприйнятими**. Сюди належать поведінка, форми **звертання й привітання**, манери й одяг.

Правила етикету, як і **будь-які** інші, виникли у зв'язку з потребою впорядкувати спілкування людей, зробити його організованішим, приємним і красивим. Умійте володіти собою, гамувати свої інстинкти та пристрасті. Шанобливо ставтесь до гідності людини.

Серед наявних у суспільстві правил етикету вибирайте кожного разу найдоречніше для конкретної ситуації, виробляйте звичку здійснювати це автоматично. Ось чому засвоюйте правила етикету настільки глибоко й міцно, щоб вони ставали другою гідною натурою. Не забувайте, що етикет – це зовнішній прояв внутрішньої дисципліни людей, прагнення до порядку й порядності. Пам'ятайте, що тут існує така взаємозалежність: дисципліна вимагає засвоєння й виконання правил культури поведінки, а в культурі поведінки знаходять свій вияв конкретні вимоги дисципліни (За А. Коваль).

Завдання до тексту.

1. Поясніть значення слів етикет, інстинкт, дисципліна.
2. Доведіть, що перед вами текст.
3. Поговоріть з товаришем по партії, над дотриманням яких правил етикету вам ще треба працювати?
4. Підготуйте матеріал про мовленнєвий етикет для виступу перед молодшими школярами.

V. Я повернувся

Здрастуй, моя хато! Живи **довго-довго** і прости мені, що любов до тебе випробовував розлукою. Я вже повернувся. Наніс у світлицю пахощів чужих країв, і зараз душа моя вітається зі знайомими кутками, з речами, зі **шпаринами-щілинками** та з маленькими обновами, що впадають у вічі.

А хата обступає мене рідною ласкою. Гомонить минавшиною і знімає з моїх плечей утому, наче з брудної одежі роздягає. Тут усе своє, тут кожна жменя глини, кожна дощечка зігріті долонями **батька-матері**, що прагнули вибудувати оберіг **родинного** щастя. Тепер їхнє тепло з усіх боків струменить, щоб жилося мені легко.

Стою й тихо складаю хаті присягу: поки житиму в цих стінах і питиму чисту воду з криниці в цьому дворі, доти ці привітні вікна будуть випромінювати світло на вулицю, щоб не було моторошно ходити повз мою садибу. І **вдень** і вночі до мого дому, саду, джерела буде відчинено хвіртку для сусідів, для їхніх дітей і всіх добрих людей (За В. Думанським).

Завдання до тексту.

1. Випишіть ключові слова тексту.
2. Знайдіть складне речення з різними видами зв'язку і складіть його схему.
3. Назвіть засоби художньої виразності тексту.
4. Поділіться з членами вашої творчої групи, за що ви любите свій дім.

На заключному етапі заняття виділяються складові сили текстів, різних за тематикою, жанрами, стилями. Комплексна робота над текстом сприяє збагаченню лексичного запасу учнів, закріпленню ними словотвірних і словозмінних процесів, більш глибокому усвідомленню граматичних закономірностей і стилістичних особливостей мовних одиниць,

міцному засвоєнню літературних норм на всіх рівнях мови, розвитку інтонаційної бази, логічного мислення, закономірностей текстотворення, підносить рівень філологічної освіти в школі, та в цілому її гуманітаризації і гуманізації.

Вимоги до сучасного випускника школи підвищились. Він має бути інформованим, гнучким, самостійно мислячим, комунікабельним та ін. У значній мірі формувати такі якості допомагає і робота з текстом, яка наближує учня до життя, будить його живу думку, розширює кругозір, зумовлює його інтелектуальний, моральний, естетичний розвиток. І тому робота з текстом має проводитись не лише на уроках (мови, літератури та всіх інших). Оскільки ми живемо у світі текстів, бажано створювати в школі спеціально організоване, структуроване мовне середовище: корпус текстів – газети, виступи, робота аудіовізуальних засобів, сценарії свят, оформлення школи і кабінетів, співпраця з майстрами слова, конкурси, тематичні вечори, науково-практичні конференції тощо.

На методику роботи з текстом варто звертати увагу і в процесі підготовки вчителів-словесників. Крім лекційних і практичних занять з методики викладання мови і літератури, доцільними були б спецкурси і спецсемінари, факультативи, творчі роботи студентів, присвячені питанням роботи з текстом.

І якщо прислухатись до думки психологів, що “сила любой личности в ее деятельности, но не в делании чего-нибудь, а в деятельности, дающей выход эмоциям, чувству, позволяющей проявить волю, выразить свои подлинные мысли и чувства, и только в таком случае человек может не только что-то приобрести, но и по-настоящему состояться, стать самим собой” (Э. Фромм), то в цій справі свою позитивну роль також може відіграти комплексний аналіз тексту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. – К.: “Радянська школа”, 1986. – 165 с.
2. Валгина Н.С. Теория текста: учебное пособие/ Н.С. Валгина. – Москва: Изд-во МГУП “Мир книги”, 1998. – 210с.
3. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. – Тернопіль: “Підручники і посібники”, 2005. – 415 с.
4. Словник іншомовних слів / За ред. акад. АН УРСР О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1985. – 966 с.
5. Фромм Эрих. Бегство от свободы. Человек для себя / Пер. с англ. Д. Дудинской. – Минск: Попурри, 2000. – С. 322.
6. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики). – Вінниця, 2005. – 416 с.

УДК 371.13:02: 808.5

О.М. Семеног

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ПАМ'ЯТКИ

У статті виконано історико-культурний та етнолінгвістичний аналіз етнографічної пам'ятки Григорія Калиновського. Увага акцентується на мові звичаїв гадання, особливостях символіки одягу молодих та іншого весільного інструментарію (рушник, хліб, хустка, мед), весільних побажаннях.

The article is devoted to the historical, cultural and ethnolinguistic analysis of ethnographic sight of Grigory Kalinovskiy. Attention is focused on the language of consuetude of fortune-telling, features of symbolism of clothes of youths and other wedding tools (towel, bread, shawl, honey), weddings wishes.

Справжнім майстром є сьогодні вчитель-словесник, котрий має відповідні мотивації, прагнення до набуття знань про духовну культуру, психологію народу, має фундаментальні